

Криволапов Михайло Олександрович,
доктор мистецтвознавства, професор,
заслужений діяч мистецтв України,
дійсний член Національної академії мистецтв України
Криволапов Богдан Михайлович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного приватного права
Інституту міжнародних відносин,
КНУ імені Тараса Шевченка
m_krivolapov@yahoo.com

РОЛЬ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ У ФОРМУВАННІ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВА В КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Автори статті висвітлюють роль Києво-Печерської Лаври в просвітницькій та релігійній діяльності та вихованні багатьох поколінь діячів культури та мистецтва, а також піднімають важливі проблеми стану сучасної української культури, мистецтва і науки.

Ключові слова: культура, мистецтво, наука, просвітницька, релігійна діяльність.

Криволапов Михаил Александрович, доктор искусствоведения, профессор, заслуженный деятель искусств Украины, действительный член Национальной академии искусств Украины,

Криволапов Богдан Михайлович, кандидат юридических наук, доцент кафедры международного частного права Института международных отношений, КНУ имени Тараса Шевченко

Роль Киево-Печерской Лавры в формировании культуры и искусства в странах Европы

Авторы статьи освещают роль Киево-Печерской Лавры в просветительской и религиозной деятельности и воспитании многих поколений деятелей культуры и искусства, а также поднимают важные проблемы состояния украинской культуры, искусства и науки.

Ключевые слова: культура, искусство, наука, просветительская, религиозная деятельность.

Mikhailo Krivolapov, D.Sc. in Arts, professor, Honoured Artist of Ukraine, member of The National Academy of Arts of Ukraine

Bogdan Krivolapov, PhD in Arts, associate professor of the International Private Laws, the Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv

The role of the Kiev-Caves Lavra in creating of culture and arts in the states of Europe

The authors analyze the role of the Kiev-Pechersk Larva in religious activity as well as its role in education of many arts and cultural workers generations. The current problems of Ukrainian culture, art and science are also covered by this article.

Keywords: culture, art, science, education, religious activity.

Цього року виповнюється 1025 річниця прийняття християнства в нашій країні, яке займає важливе місце як у світогляді наших пращурів, так і в ствердженні людських моральних цінностей. Києво-Печерська Лавра була головним осередком не тільки у формуванні світоглядних позицій у християнстві, а й в

розповсюдженні християнської моралі. В уяві багатьох поколінь ХХ ст. Києво-Печерська Лавра постає, перш за все, як відомий на весь світ релігійний центр ще з часів Київської Русі. У ті часи до Лаври, як до Мекки, тягнувся люд з усієї Європи, щоб помолитися і напитися свяченої цілющої води, помилуватися красою архітектурних споруд і вишуканим мистецтвом талановитих художників, що протягом століть оздоблювали храмові будівлі Лаври.

Архітектура, алтарі, ікони, фрески сприймалися як диво, як Боже творіння. Часом вони й не підозрювали, що це «диво» створили вихідці із селян, міщан, які спочатку самовіддано і наполегливо вчилися, а потім і самі ставали прославленими на весь світ митцями.

Протягом попередніх століть Лавра постійно дбала про розвиток мистецтва, тут широкого розмаху набула культурно-просвітницька діяльність. Саме в Лаврі вперше в історії України, поруч з релігійною літературою, видавались твори з філософії, науки, історії, Букварі. У Лаврі працювали художники, історики, літератори, вчені-філософи. Культурно-просвітницька діяльність Лаври особливо активізувалась, коли там було засновано друкарню, і в період широкого розмаху національно-визвольної боротьби українського народу.

У XVI–XVII ст. друкарня Лаври видавала книги, що розповсюджувались в Болгарії, Білорусії, Молдавії, Польщі, Росії. Малярські і загальноосвітні школи Лаври за період свого існування підготували велику кількість релігійних діячів, художників, вчителів, літераторів не тільки для України і Росії, а й для багатьох країн Східної Європи. Києво-Печерська Лавра була своєрідним культурно-просвітницьким центром, де зароджувались і формувались основи національної культури. Але про те, що Лавра завжди протягом багатьох століть була європейським центром культури і мистецтва, на жаль, і сьогодні багато з нас має поверхове і приблизне уявлення.

А це і не дивно. Ми до цього часу так і не спромоглися підготувати фундаментального наукового дослідження про цілісну історію культурно-просвітницької діяльності Лаври, про її величезну роль в становленні і розвитку нашої національної культури. Ті окремі фрагменти, відомості, що розпорошені по різних виданнях, не дають повного уявлення про діяльність цього всесвітньо відомого осередку з часів його заснування.

Ось чому навіть високі керівники, які причетні до нашої національної культури, часом не мають уяви про історичне значення цього центру, його традицій, його впливу на формування духовності нації. Лавра і сьогодні позбавлена тієї уваги, на яку вона заслуговує в наш тяжкий час духовного занепаду. Чи не тому зараз керівники різного рангу вже не один десяток років намагалися викинути відомих українських митців з 30-го корпусу, як якийсь непотріб.

Ми не змогли зберегти багато з того, що успадкували від попередніх поколінь, втратили і продовжуємо втрачати ту основу, на якій тільки й може піднятися духовна культура. А такий історичний осередок, як Києво-Печерська Лавра є однією з тих національних святинь, який зміг би допомогти подолати духовну кризу нашого суспільства.

Не зумівши створити нічого кращого від того, що нам дісталось, ми протягом століття руйнували храми, розташували конюшні, складські приміщен-

ня, свинарники, виробничі цехи, що зруйнували ці дивотворіння, які такою не легкою і виснажливою працею нашого талановитого народу створювались упродовж багатьох століть. Нам здається, що замість такої необдуманної акції, як багатолітнє переслідування митців, що працюють в 30-му корпусі, треба було б спорудити на цій території пам'ятник, або хоча б пам'ятний знак на честь тих художників, архітекторів, релігійних діячів, просвітителів (відомих і невідомих), які своїм талантом і розумом створили цей благодатний заповідник, бо це наша гордість і наша національна святиня.

Ще в XI ст. саме в Лаврі була заснована іконописна майстерня. В цій майстерні працювали київські і грецькі майстри на чолі з видатним художником і культурним діячем Алімпієм. Художники цієї майстерні працювали над оздобленням Успенського собору. В XI ст. у Лаврі була заснована і майстерня по виготовленню смальти. Протягом наступних століть у Лаврі сформувався культурно-просвітницький центр, де навчались учні з багатьох країн Східної Європи. Крім художніх осередків, архімандритом Лаври Петром Могилою була заснована загальноосвітня школа. Судячи з переліку предметів, що вивчались учнями цієї школи, можна без перебільшення стверджувати, що практично ця школа прирівнювалась до вищого навчального закладу. Адже тут вивчалися теологія, діалектика, риторика, арифметика, геометрія, астрономія, музика та ін. Містилася школа в Троїцькому монастирі.

Архівні матеріали свідчать, що в Лавру протягом XIV–XVIII ст. потягнулися визначні просвітителі і художники, молодь не тільки з міст і сіл України, але й з Росії, Греції, Югославії, Чехії, Словачії, Угорщини і навіть з Італії. Так, з 1755 року в Лаврі працював і керував іконописними майстернями відомий італійський художник В. Фредеріче.

У 1615–1616 рр. у Лаврі Єлисей Плетенецький створив друкарню, запросивши до Києва таких граверів, як Памву Беринда і Тарасія Земку. Ці майстри були одночасно художниками, письменниками і видавцями. Вже в 1617 році в Лаврській друкарні було видано «Часослов», а в 1618–1619 рр. «Анфологійон».

В подальшій своїй діяльності друкарня, окрім багато ілюстрованих книг релігійного змісту (євангелій, службників, анфолосіонів, требників, акафістів і бесід), видавала книги з історії, філософії та літературні твори. За свідченням Павла Алепського, друкарня Києво-Печерської Лаври здійснювала виготовлення популярних гравюр великого формату, що мало особливо велике значення для естетичного виховання населення. Павло Алепський писав, що поряд з книгодрукуванням тут видавали також «рисунок на великих аркушах – види Києва, образи святих» та ін.

Лаврською друкарнею у 1623 році були видані «Бесіди Іоанна Златоуста». За період з 1624 по 1639 рр. друкарнею було видано ряд високохудожніх ілюстрованих видань, серед них «Тріодь цвітна», «Авва Дорофей», «Акафіст», «Учительное Євангеліє», «Оповідання про чудеса в Києво-Печерському монастирі», «Требник», «Апокаліпсис», «Патерик Печерський» та багато інших видань.

Про високу художню і поліграфічну якість видань Києво-Печерської Лаври вже тоді було відомо в багатьох країнах Європи. У світських виданнях художники-гравери відбивали наростання визвольних ідей, боротьбу народу за

свою національну незалежність. Слід додати, що окремі ксилографічні дошки, з яких тоді друкувалися книги, дійшли і до нашого часу. А це дає нам нагоду замислитись над тим, а чому б не видати найбільш цікаві сюжети художників тих часів, створити унікальне подарункове видання.

У Лаврській друкарні постійно видавались і такі книги, як «Алфавіт духовний» (1710), поетичні твори І. Максимовича, «Ифика ієрополитика или философия праводчительная символами и приудоблениями изъяснена к наставленію і пользы юним» та ін.

У цих літературних творах і оповідях того часу ми знаходимо багато таких, де йдеться про всезростаючий престиж художника, про те, з якою увагою і шануванням відносились тоді до праці художника. «... Відчувається пошана до його творчості, піднесеної над повсякденням особистості», – писав відомий дослідник П. Жолтовський у своїй книзі «Художнє життя на Україні в 16–18 ст.» (1983). Художника вважали борцем за світле і добре, проти злого і темного. Саме так шанувався художник тодішнім суспільством. Ця думка красномовно висловлена у передмові до «Апостола», що видано друкарнею Києво-Печерської Лаври у 1695 році.

З окремих наукових досліджень, архівних документів відомо, що «Замовники» не тільки сплачували значні кошти художникам (малярам і граверам) за їх твори, а й утримували їх на повному пансіоні (житло, їжа, матеріали). За видатний внесок художників і просвітителів, що працювали в Лаврі, навіть ховали їх як святих. Так, прославленого художника Алімпія Голика було поховано в Успенському соборі Лаври, а на честь художників ще з XVII ст. одна із споруд була названа «Малярською баштою».

Про високий професійний рівень художників та їх учнів Києво-Печерської Лаври дійшло до нас багато схвальних відгуків тих часів як в Україні, так і за кордоном. І це не випадково. Адже програма в Лаврі мала свою методичну систему і не відрізнялась від методики Київської академії. Малюнки учнів Лаврської школи XVII–XVIII ст. за своїми художніми якостями де в чому і перевершували їх колег, що навчались в Київській академії. В тому ж дослідженні П. Жолтовський записав: «Як свідчать малюнки вихованця Київської академії, відомого мандрівника Василя Григоровича-Барського, процес малювання в цьому закладі був близьким до навчання в малярні Києво-Печерської Лаври».

Упродовж багатьох років і в минулому столітті існувало художнє училище. Звідти вийшло багато талановитих митців, що й зараз становлять гордість нашої художньої культури. Але наприкінці 1950-х років воно було відселене з Лаври. А між іншим, різні потужні виробничі майстерні існували і до наших часів. Ще зовсім недавно на території Лаври у 21-му корпусі існувала така організація, як «Театромонтаж», з найпотужнішими станками, пресовими і зварювальними механізмами, що постійно деформували не тільки приміщення цього корпусу, а й інші Лаврські будівлі, у тому числі приміщення Історичної бібліотеки, музею театрального музичного та кіномистецтва України та інші будівлі.

Цей приклад наочно засвідчує, що наше суспільство поки ще не навчилось поважати інтелектуальну працю, що ми й зараз продовжуємо руйнівні процеси, що почалися на початку ХХ ст.

Торкаючись історії культурно-просвітницької діяльності Лаври, відомо, що протягом багатьох віків Лавра будувалась і це відбувалось при активній участі саме художників, архітекторів, будівельників. В найбільш активні періоди творчої і просвітницької діяльності на території Лаври мешкали цілі «колонії» художників. До цього часу збереглися будівлі, де вони жили і працювали. Тобто Лавра була своєрідним осередком упродовж багатьох віків, де створювались художні цінності, що й зараз є шедеврами світової культури.

Досить згадати, що саме в Лаврі виховувались такі видатні діячі культури і мистецтва, як Іоаникій Галятовський, Григорій Левицький, Алімпій Голик, Феоктист Павловський, брати Тарасевичі – Ілля, Федір, Іларіон, Мігура; Іван Щирський, Опанас Рокачевський, Охрім Судомора.

Вже не один десяток років періодично можновладцями ставилося питання про відселення художників з 30-го корпусу. Вже не один том написано паперів з приводу недоцільності такої акції. Причому, після довгих письмових пояснень вони погоджуються з думкою про те, що не можна постійно заганяти творчу інтелігенцію в глухий кут, не можна руйнувати традиції. Хіба це не парадокс нашого часу, коли нащадків тих видатних поколінь митців, хто створив заповідник, викидають, як якийсь сміття. Але на зміну приходять нові керівники і все починається спочатку.

Як і Києво-Печерська Лавра, 30-й корпус має славетну історію і цей будинок слід було б віднести до визначних пам'яток культури.

Цей корпус на території Лаври побудовано наприкінці XIX ст. Він проектувався і споруджувався спеціально для художньої школи та іконописних майстерень, які існували в цьому приміщенні до середини 1930-х років. У цьому будинку поруч з іконописними майстернями розміщувались і творчі майстерні таких видатних діячів культури, як І. Їжакевич. Саме в цьому корпусі виношувались задуми і готувались ескізи, що були згодом втілені у фресках надбрамної церкви Лаври. У 1920–1930-х роках в майстернях цього будинку працювали і такі видатні митці, як Олексій Щусєв (академік), Микола Глущенко (народний художник України, лауреат Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка), Федір Коновалюк. У цьому будинку створювали свої унікальні високохудожні твори народні майстрині Параска Власенко, Тетяна Пата та ін.

У 1950–1970 рр. в майстернях 30-го корпусу працювали такі видатні художники, як М. Дерегус (академік, народний художник України, лауреат Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка), І. Гончар (народний художник України, лауреат Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка), В. Бородай (академік, народний художник України, лауреат Ленінської премії), С. Кириченко (народний художник України), К. Гвоздик (учень М. Бойчука, був репресований), О. Бізюков (представник школи М. Бойчука, був репресований), М. Мовчун (лауреат Державної премії СРСР), Г. Киянченко, Н. Гутман, А. Шапран, М. Декерменджі, В. Барінова, Ю. Фрідман, Морозов, Б. Раппопорт, А. Файнерман, Л. Ходченко, Г. Боня (заслужений художник України), В. Давидов (народний художник України), Вовченко, С. Подерев'янський (народний художник України, професор), Г. Бондаренко.

Вшановуючи пам'ять видатних митців, що там раніше працювали, враховуючи історичне і культурне значення цього осередку, було б справедливо встановити на цьому будинку меморіальну дошку з переліком найбільш відомих діячів української художньої культури. Це була б людська і гуманна акція нинішнього покоління як державних керівників, так і творчої інтелігенції і хороший приклад доброї справи для наступних поколінь. Адже люди не вічні. Вічні тільки їх добрі діяння.

Історична доля української нації, позбавленої можливості повністю реалізувати свій економічний та духовний потенціал, складалася так, що вона впродовж тривалого часу була приречена, мовлячи словами Олександра Довженка, на становище «вічного парубка». Залежність від юрисдикції іноземних держав, що не дозволяла розбудовувати власні державні інституції та проводити самостійну політику, позначалася нерівномірним розвитком у сфері культури. Асиміляційна політика Речі Посполитої, самодержавної Росії та Австро-Угорщини знекровлювала національну еліту або змушувала її слугувати інтересам пануючої нації. Внаслідок цього з України інтенсивно висмоктувалися природні та духовні багатства.

Особливо скрутним було становище на тих українських землях, що перебували під протекторатом Росії. Після доби козацького бароко, що ознаменувалася високим піднесенням у всіх сферах духовного життя, Україна, повністю позбавлена залишків адміністративно-державної автономії, вступила в ХІХ ст. із занедбаними духовними традиціями, повністю втративши національне обличчя в галузі освіти й науки. Не змінювало становище і створення нової мережі світських учбових закладів (університетів, ліцеїв, гімназій, тощо), бо вони хоч і давали знання на рівні розвитку тогочасної науки, залишалися одним із околотів колонізаторської, а відтак і русифікаторської політики царського уряду.

Варто нагадати і про наших інших наступних пращурів і як вони відносились до розвитку нашої національної культури.

Денаціоналізація української культури чи не найразючіші наслідки залишала в царині українського образотворчого мистецтва, інтенсивні процеси секуляризації якого на зламі ХVІІІ–ХІХ ст. не знайшли відповідного професіонального забезпечення.

Справа в тому, що майже до кінця ХVІІІ ст. в Україні зберігалися, відповідно трансформуючись, середньовічні форми організації мистецької діяльності і методи професіонального навчання. Оскільки головним творцем і споживачем мистецтва була церква, то й творчість художників зосереджувалася в монастирських й іконописних майстернях та друкарнях. Існували також малярські цехи, де працювали художники, характер діяльності яких істотно не відрізнявся від діяльності монастирських іконописців. І тут і там були сталі методи роботи, які з покоління в покоління передавалися від майстра його учням, їх сталість обумовлювалася консервативністю іконописних канонів.

Проте інтенсивний розвиток книжкової гравюри в ХVІІ–ХVІІІ ст., що відбувався у тісних контактах з західноєвропейською художньою культурою, істотно позначився на методах професіонального навчання, що ґрунтувалися на

засвоєнні відповідних навичок об'ємно-просторового моделювання форми через копіювання гравірованих зразків. Таким чином система вишколення художників набула форми близької до академічної, про що свідчать книги гравірованих зразків Києво-Лаврської іконописної майстерні («кужбушки»), в яких збереглися аркуші також з учнівськими вправами. Це підтверджується і стильовими особливостями українського живопису XVII–XVIII ст. А навчання основам малювання в Києво-Могилянській академії переконує в тому, що питанням художньої культури надавалася чимала суспільна увага.

Логіка підказує ймовірність того, що за сприятливих суспільно-політичних умов процеси, що відбувалися в галузі художньої освіти, неодмінно мали б завершитися створенням світського учбового закладу на кшталт західноєвропейських академій, діяльність яких прискорила б секуляризацію українського мистецтва, необхідність якої з середини XVIII ст. дедалі більше поставала на часі. Зрештою ці процеси прискорилися відтоді, коли 1757 р. було засновано Петербурзьку академію мистецтв (із 1764 р. – Імператорська Академія мистецтв). Проте діяльність цього єдиного в Росії учбового закладу, який давав вищу мистецьку освіту, водночас сприяла втіленню централістських тенденцій царизму в галузі духовної культури, під порядкування її русифікаторській політиці. Відтоді, як Імператорською Академією мистецтв було перебрано право патронажу над мистецьким життям усієї імперії, не могло бути й мови про вищу національну художню школу в Україні.

Тому до російської столиці з України подалися найобдарованіші мистецькі сили. Здобувши вищу освіту, вони назавжди осідали там і своєю працею збагачували нерідну культуру. Серед них такі митці світового рівня, як Д. Г. Левицький, А. П. Лосенко, В. Л. Боровиковський, І. П. Мартос, М. М. Ге, І. Ю. Рєпін, М. С. Самокиш, не кажучи вже про цілу низку художників менш знаних. Та й доля великого Шевченка склалася так, що його талант розвивався, в основному, за межами своєї Батьківщини. На посадах учителів малювання в у навчальних закладах України (університетах, ліцеях, гімназіях) бачимо чимало художників неукраїнського походження (росіян, поляків, німців та ін.). Серед них переважають вихованці Петербурзької академії.

Зрозуміло, невірно було б применшувати позитивне значення Академії в поширенні нових методів навчання та в розвиткові художньо-естетичних смаків. Вона сприяла як загальнокультурному вихованню, так і забезпеченню необхідного для вступу на навчання до самої ж Академії рівня професійної підготовки. Та й професійний рівень творчості вихованців Академії незрівнянно, як на свої часи, перевищував рівень як численних художників-самоуків, серед яких було чимало кріпаків, що працювали по поміщицьких маєтках, так і майстрів з іконописних майстерень та малярських цехів. Проте споконвічна схильність російських правителів до змішування інонаціональних елементів, яка виявилася і в перерозподілі мистецьких сил, гальмувала розвиток національної школи українського мистецтва.

Із другої половини XIX ст. почала формуватися система приватних навчальних закладів, що забезпечувала початкову і середню художню освіту. Серед них найпомітнішу роль відіграли школа М. Раєвської в Харкові та

рисувальна школа М. Мурашка в Києві. За передреволюційної доби під опікою Імператорської Академії мистецтв створюються художні училища.

Діяльність усіх цих закладів сприяла підвищенню рівня професійної підготовки та пошвавлення художнього життя. Але ця діяльність не була забезпечена відповідною державною програмою щодо розвитку національної культури. Отож, за революційної ситуації 1917 року з усією очевидністю постало питання про необхідність утворення державної інституції, здатної забезпечити потреби розвитку та зміцнення національної школи в галузі образотворчого мистецтва. У зв'язку з цим була реалізована ідея заснування власної національної мистецької академії. Ідея, яка збуджувала увагу ще молодого Т. Шевченка і його учителя К. П. Брюллова.

Одним з перших заходів уряду Центральної Ради до вільного розвою української національної культури було створення в республіці державної системи вищої та середньої художньої освіти. Найстарішим закладом цієї системи є Київський державний художній інститут. В умовах воєнного часу, гострої політичної боротьби і економічної розрухи оперативно вирішувались питання про розвиток національної культури. Перші кроки діяльності як уряду Центральної Ради, так і Радянського уряду позначені історичними рішеннями про заснування цілого ряду нових інституцій, призначених започаткувати розвиток національної науки і культури. В 1918 році розробляється проект організації Всеукраїнської Академії наук, створюється Український архітектурний інститут та інші заклади культури і мистецтва.

Знаменною подією в історії будівництва нової художньої культури в Україні було заснування у 1917 році Української державної Академії мистецтва, а також створення Національної академії наук України, Київського архітектурного інституту та інших наукових та культурних центрів.

Усі обізнані, в якому жалюгідному становищі зараз знаходяться діячі культури і мистецтва а, особливо, члени Спілки художників України. Держава вже давно припинила виділяти кошти для придбання творів образотворчого мистецтва і в даний час державні музеї не поповнюються творами сучасних художників, у зв'язку з відсутністю законів про меценатську діяльність, а також і тим, що художній ринок в Україні не сформувався, і є хаотичним та не стабільним.

Як же вижити художникам, коли попередній Уряд В. Януковича прирівняв їх творчу діяльність до виробничої бізнесової категорії, а вартість утримання творчих майстерень зросла в декілька разів, зросли в рази і комунальні послуги, а між тим художникам необхідно купляти фарби, полотно та інші матеріали, які те ж значно подорожчали? Як вижити в таких умовах митцям? Пенсії у більшості митців мізерні, а молодь зовсім знаходиться в безвихідній ситуації, бо держава перестала піклуватися їхнім життям та творчістю.

Була якась надія на увагу до художників, коли за підписом, колишнього Прем'єр-міністра України А. К. Кінаха у 2002 році за № 1398 вийшла Постанова Кабінету міністрів «Про затвердження Державної програми підтримки Національних творчих спілок на 2003–2005 роки», в якій передбачались заходи щодо покращення умов діяльності для працівників культури і мистецтва.

Вже пройшло більше 10 років, як було підписано вищезгадану постанову, але більшість розділів цієї постанови не виконано. Мусимо констатувати, що за період Незалежності діячі культури і мистецтва були ошукані і не отримали ніякої допомоги ні з боку урядів, ні з боку президентів України.

Керівництво спілки, а також окремі митці неодноразово звертались до уряду з проханням відновити дію цієї постанови у 2015–2016 р. або хоча б тих розділів, які не потребують значних затрат із бюджетних коштів, але марно, отримавши звичайну відписку про неможливість виконання цієї постанови. І ось на початку XXI століття прийшла нова біда, бо «великі інтелекти» від колишнього уряду лишили фінансування Спілку художників України. Потрібно зазначити, що розпочалася рейдерська атака на творчу інтелігенцію України, якої ні Спілка художників України, ні митці інших творчих спілок можуть не витримати та втратити надані приміщення. Відтак небайдужа культурна громадськість має звернути увагу урядових кіл на ці проблемні питання в сфері культури.